

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.2.21
УДК 343.8

Топчій В. В.,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України, директор
навчально-наукового інституту права
Державного податкового
університету
ORCID: 0000-0002-1726-9028

Колб О. Г.,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України, професор
кафедри кримінального права та
процесу Державного податкового
університету
ORCID: 0000-0003-1792-4739

Топчій О. В.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри англійської
філології та методики викладання
іноземної мови факультету іноземних
мов Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна
ORCID: 0000-0002-0809-8730

ПРО ДЕЯКІ ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ ЗАСАДИ ДОТРИМАННЯ В УКРАЇНІ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

У науковій статті обґрунтована необхідність розробки в якості одного з проєктів Національного фонду досліджень України «Передова наука в Україні 2026-2028» такої тематики, яка пов'язана з теоретико-прикладними засадами дотримання в нашій державі в умовах воєнного стану та у післявоєнний період принципу верховенства права.

Зокрема доведено, що найбільш актуальними та такими, які мають теоретичну та практичну цінність, є наступні стратегічні напрями доктринальних розробок з означеної проблематики дослідження, а саме: обґрунтування необхідності закріплення в Конституції України правового інституту юридичної відповідальності за її порушення та недотримання у будь-якій формі, на чому акцентують увагу у своїх рішеннях Європейський Суд з прав людини (ЄСПЛ) та Конституційний Суд України; розробка законопроєкту «Про Конституційний Суд України», основу якого мають скласти нова процедура добору суддів (шляхом прямого виборчого права громадян) та 5-ти

річний термін виконання повноважень на посаді судді, що дозволить унеможливити вплив як на окремо взятого суддю, так і в цілому на Конституційний Суд України будь-якої гілки державної влади, політичної сили, певних юридичних чи фізичних осіб; виведення та формулювання нової процедури прийняття до розгляду Верховною Радою України законопроектів, що подаються відповідними суб'єктами законодавчої ініціативи (ст. 93 Конституції України), що у свою чергу, передбачає видозміну Закону України «Про Регламент Верховної Ради України», (перед їх прийняттям та реєстрацією, законопроекти подаються до Конституційного Суду України для встановлення відповідності принципу верховенства права та Конституції України в цілому), а також наділення Конституційного Суду України новими повноваженнями, спрямованими на запобігання порушенням норм Основного закону (зокрема, так побудована робота Конституційного Суду у Франції); розробка дієвого механізму забезпечення співвідношення норм Конституції України з відповідними положеннями міжнародно-правових актів, які на підставі вимог ч. 1 ст. 9 Основного закону стали частиною національного законодавства, з чітким дотриманням при цьому ч. 2 ст. 9, у якій визначено, що укладення міжнародних договорів, які їй суперечать, можливо лише після внесення змін до Конституції, а це в свою чергу, передбачає й видозміну Закону України «Про міжнародні договори», неефективність якого доведена в умовах воєнного стану нашої держави, а також у ООН та інших міжнародних інституціях; виведення особливостей дотримання принципу верховенства права в окремо взятому регіоні України, на території якого вчинялись воєнні злочини державою-агресором (на прикладі Бучі і Ірпеня).

Ключові слова: *теоретико-прикладні засади; принцип верховенства права; юридична відповідальність; суб'єкти законодавчої ініціативи; судова влада; законопроект; справедливість; міжнародне право; Європейський суд з прав людини.*

Постановка проблеми. Як свідчить практика, останнім часом в діяльності деяких органів державної влади (ст. 6 Конституції України) все частіше порушується принцип верховенства права [1], а також вчиняються спроби на законодавчому рівні привласнити функції правосуддя в нашій державі, що недопустимо як з огляду конституційних положень, які забороняють такі дії (ст. 124 Основного закону), так і з урахуванням юридичного факту закріплення зазначеного принципу як фундаментального (основоположного) в нормах міжнародного права, які

відповідно до вимог ст. 9 Конституції України стали частиною національного законодавства України.

Сутнісні елементи принципу верховенства права визначені також і у ст. 3 Конституції України. Натомість, зміст цієї проблеми полягає у тому, що у всіх цивілізованих державах світу принцип верховенства права є найбільш ефективним засобом забезпечення сталого їх розвитку та охорони прав, законних інтересів і свобод людини і громадянина.

Без сумніву, що це питання є актуальним й для України, особливо в умовах воєнного стану, вра-

ховуючи, що серед системних вимог, які пред'являються до неї у зв'язку з реалізацією у сьогоденні конституційно визначених цілей щодо членства нашої держави у Європейському Союзі (ЄС) [2] та Північно-Атлантичному альянсі (НАТО) [3]. При цьому варто зазначити, що у вказаних міжнародних структурах принцип верховенства права тлумачать як системне дотримання державою-членом наступних його складових елементів, а саме:

1. Законність, включаючи прозору, з'ясовану (таку, що має пояснення) та демократичну процедуру надання юридичної сили актам права, яка неухильно забезпечується на практиці.

2. Юридичну визначеність, тобто таку побудову правових норм, яка за змістом їх тексту є доступною для розуміння громадянами.

3. Заборона свавільності, тобто недопустимість ухвалення державними органами істотно несправедливих та необґрунтованих рішень.

4. Доступ до правосуддя в особі незалежних і безсторонніх судів, включаючи й здійснення ними відповідного контролю за виконанням прийнятих ними рішень.

5. Дотримання прав людини.

6. Недискримінація та рівність перед приписами права, тобто вимоги закону мають застосовуватись до всіх однаково і послідовно виконуватись (так звана «формальна рівність») [4].

Саме за зазначеною «методологією», як видається, й слід оцінювати зміст законодавчої, пра-

воохоронної та правозастосовної, включаючи судову, діяльності в Україні, що й стало вирішальним при виборі теми та напрямів даного наукового дослідження. Більш того, враховуючи існуючі в Україні системні проблеми, що пов'язані з недотриманням конституційного принципу верховенства права (ст. 8 Основного закону), *метою* цієї наукової статті є обґрунтування необхідності розробки даної тематики у межах одного з проєктів Національного фонду досліджень України «Передова наука в Україні 2026-2028» як стратегічного та об'єктивно обумовленого напряму комплексних наукових розвідок в умовах воєнного стану та післявоєнний період сталого розвитку нашої держави. У свою чергу, основним *завданням* є розробка науково обґрунтованих заходів, спрямованих на удосконалення правового механізму забезпечення реалізації даного принципу на практиці, з урахуванням міжнародно-правових підходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями теоретико-прикладних засад дотримання в Україні принципу верховенства права є предметом активних доктринальних пошуків таких учених, як: М. О. Баймуратов, М. С. Кельман, В. П. Колісник, П. М. Любченко, О. О. Майданик, О. В. Марцеляк, О. В. Петришин, О. В. Пушкіна, В. М. Шаповал та ін.

Проте, у контексті оголошеного Національним фондом досліджень України конкурсу проєктів з виконання наукових досліджень «Передова наука в Україні 2026-2028» [5], дана тематика потребує новітніх доктри-

нальних підходів та обґрунтувань, що й обумовило вибір теми даної наукової статті.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз теоретико-прикладних засад дотримання в Україні принципу верховенства права, що сприятиме виявленню та усуненню правових прогалин, колізій тощо, які існують у нормах міжнародного права, які мають забезпечувати дотримання принципу верховенства права в умовах воєнного стану та вчинення державою-агресором воєнних злочинів проти населення нашої держави.

Виклад основного матеріалу. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України.

Окрім того, права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Як з цього приводу зазначено в п. 4.1 Рішення Конституційного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (спра-

ва про призначення судом більш м'якого покарання) від 02 листопада 2004 року, суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує захист гарантованих Конституцією та законами України прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства і держави [6].

У свою чергу ЄСПЛ у своїх рішеннях визначив окремі ознаки принципу верховенства права у розбудові національних систем правосуддя та здійсненні судочинства, яких мають дотримуватись держави - члени Європи, що підписали Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. При цьому суд бере до уваги правову позицію Європейського суду з прав людини, яка викладена в справі "Пономарьов проти України" (пункт 40 мотивувальної частини рішення від 3 квітня 2008 року), в якому Суд наголосив, що «право на справедливий судовий розгляд», яке гарантовано п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, має розумітися у світлі преамбули Конвенції, у відповідній частині якої зазначено, що верховенство права є спільною спадщиною Високих Договірних Сторін. Одним з фундаментальних аспектів верховенства права є принцип правової визначеності, який передбачає повагу до принципу *res judicata* - принципу остаточності рішень суду.

Щодо юридичної визначеності також неодноразово висловлювався Конституційний Суд України. Велика Палата Конститу-

ційного Суду України в абзаці другому підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 11 жовтня 2018 року № 7-р/2018 зазначила, що принцип юридичної визначеності як один із елементів верховенства права не виключає визнання за органом публічної влади певних дискреційних повноважень у прийнятті рішень, однак у такому випадку має існувати механізм запобігання зловживанню ними [7].

Важливо, також, що в статті 129 Конституції України серед основних засад судочинства раніше зазначався принцип законності, водночас у чинній редакції статті 129 Конституції України (після внесення змін згідно із Законом України від 02.06.2016 року №1401-VIII «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)») такий принцип вже відсутній та лише міститься вимога стосовно того, що «суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним і керується верховенством права».

Саме з урахуванням діяльності судової влади й оцінюється ефективність дотримання принципу верховенства права, а також формується детермінаційний комплекс причин і умов, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень проти правосуддя.

Додатковим аргументом щодо необхідності комплексного розв'язання проблем, що стосуються порушення принципу верховенства права в Україні є наступні статистичні дані.

Так, щорічно збільшується кількість громадян України, які, використавши існуючі правові ме-

ханізми захисту своїх прав, законних інтересів і свобод у національних судах, вимушені звертатись у зв'язку з цим у Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ). При цьому, однією з детермінант, яка обумовлює необхідність використання міжнародно-правового механізму захисту свого правового статусу нашими співвітчизниками, порушення принципу верховенства права та здійснення правосуддя в Україні з грубим недотриманням визначених у законі засад судочинства, а також втручання у їх діяльність інших органів державної влади, мова про які ведеться в ст. 6 Конституції України.

Така протиправна практика не тільки підриває авторитет судової влади в нашій державі, але й знижує вірогідність їх вступу у Європейський Союз (ЄС) та НАТО, що закріплено в Основному Законі України як стратегічний напрямок її сталого розвитку. Такий висновок щодо актуальності зазначеної проблематики ґрунтується на тих статистичних даних, які характеризують зміст і спрямованість кримінальних правопорушень проти правосуддя (ст. ст. 371-400 Кримінального кодексу (КК) України). Так, проведений аналіз кількості облікованих кримінальних правопорушень на протязі 2013 року (першому звітному періоді прийняття нового Кримінального процесуального кодексу (КПК)) та в подальші аналогічні часові відрізки (2014-2024 рр.) засвідчує наступні кримінологічно значущі показники з означеної тематики дослідження, а саме: а) питома вага зазначеної категорії суспільно небезпечних і караних діянь (ст. 11

КК) у загальній структурі злочинності у 2013 році склала 1,8%; у 2021 р. (останньому «мирному періоді» перед відкритим військовим вторгненням російської федерації на територію нашої держави) – 2,4%; у 2022 р. – 1%; у 2023 р. – 1,1%; у 2024 р. – 1,5%, тобто у період воєнного стану, вказані статистичні дані майже зрівнялись з такими ж оціночними відомостями за 2013 рік; б) щорічно кількість кримінальних правопорушень проти правосуддя є майже однаковою (2013 р. – 10 тис. 270; 2021 р. – 9 тис. 100; 2022 р. – 3 тис. 636; 2023 р. – 5 тис. 308; 2024 р. – 7 тис. 308; в) хоча щорічно й зменшується кількість кримінальних проваджень за ст. 375 КК «Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови» (2013 р. – 52 випадки таких кримінальних правопорушень; 2021 р. – 4; 2022 р. – 3; 2023 р. – 0) [8]. Проте це пов'язано не стільки з питаннями якості діяльності судової влади, скільки з так званою латентною злочинністю, яка у даному випадку пов'язана у певній мірі з заангажованістю в роботі судів та впливом на них інших гілок державної влади в Україні у різних формах (у низькому рівні матеріально-побутового та іншого забезпечення діяльності суддів, зокрема).

Як показують результати, отримані в ході даного дослідження, серед детермінант, які знижують рівень ефективності судової влади в Україні, особливе місце і негативний вплив на зниження її авторитету в нашій державі займають ті із них, що пов'язані з невиконанням рішень судів та не притягнен-

ням у зв'язку з цим винних осіб до кримінальної відповідальності (ст. 382 КК). При цьому у досліджуваному в цій роботі періоді (2013-2024 р. р.) намітилась стійка негативна тенденція з означеного питання, що, у свою чергу, обумовлює необхідність активізації відповідних суб'єктів кримінального провадження (ст. ст. 36-41, 216 КПК) щодо протидії зазначеному суспільно небезпечному явищу.

Отже, слід констатувати, що в наявності складна прикладна проблема, яка потребує активізації наукових пошуків щодо її вирішення, а це, у свою чергу, визначає теоретичну та практичну цінність даного наукового дослідження.

Висновки. Таким чином, дане комплексне наукове дослідження за визначеними у цій роботі стратегічними напрямками дасть можливість реалізувати у сьогоденні та у післявоєнний період сталого розвитку України наступні теоретико-прикладні завдання:

1) створити додаткові правові гарантії для вступу України у ЄС та НАТО, що є визначальним курсом її функціонування, який закріплений в преамбулі Конституції України, а також підвищить рівень дотримання на практиці принципу верховенства права, який є невід'ємною складовою частиною змісту діяльності зазначених суб'єктів міжнародного права;

2) забезпечить незалежність діяльності Конституційного Суду України та інших органів державної судової влади, а також унеможливить вплив на них інших суб'єктів і учасників правових

відносин, що важливо з огляду вирішення проблем, пов'язаних з дотриманням принципу верховенства права;

3) створить реальні правові механізми приведення практики реалізації принципу верховенства права в Україні до кращих світових стандартів;

на основі зібраних емпіричних матеріалів з означеної тематики дослідження на базі окремо

взятих регіонів України (зокрема, Бучі та Ірпеня), визначити ті проблемні питання, що стосуються правових прогалин, колізій тощо, які існують у нормах міжнародного права, які мають забезпечувати дотримання принципу верховенства права в умовах воєнного стану та вчинення державою-агресором воєнних злочинів проти населення нашої держави.

Список використаних джерел

1. Україна вийшла з трійки країн, з якими найчастіше судяться в Європейському суді з прав людини. URL: <https://opendata-bom.ua>.
2. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями від 07.02.1992 № 994_b06. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text.
3. Північноатлантичний договір (НАТО) від 04.04.1949. URL: <https://www.nato.int>.
4. Головатий С. Європейська комісія «За демократію через право» (Венеціанська Комісія). Доповідь про правовладдя: довідкове видання (переклад українською). Страсбург: CDL-AD (2011) 003 rev, 2011. 91 с.
5. Умови проведення Національним фондом досліджень України конкурсу проєктів з виконання наукових досліджень. Національний фонд досліджень України. 2025. URL: <https://nrfu.org.ua/contests-posts/2025-07-konkurs-proyektiv-peredova-nauka-v-ukrayini-2026-2028/>
6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 02 листопада 2004 року № 15-рп/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>.
7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень абзацу першого пункту 40 розділу VI "Прикінцеві та перехідні положення" Бюджетного кодексу України від 11 жовтня 2018 року № 7-р/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-18#Text>.
8. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення у 2013-2024 рр. *Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

Topchiy Vasyl, Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Director of the Educational and Scientific Institute of Law of the State Tax University
ORCID: 0000-0002-1726-9028

Kolb Oleksandr, Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Professor of the Department of Criminal Law and Procedure of the State Tax University
ORCID: 0000-0003-1792-4739

Topchiy Oksana, Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of English Philology and Methods of Teaching a Foreign Language, Faculty of Foreign Languages, V. N. Karazin Kharkiv National University
ORCID: 0000-0002-0809-8730

On some theoretical and practical principles of observing the rule of law in Ukraine

This scientific article substantiates the need to develop, as one of the projects of the National Research Foundation of Ukraine "Advanced Science in Ukraine 2026-2028", such a topic that is related to the theoretical and applied principles of compliance with the rule of law in our state under martial law and in the post-war period.

In particular, it is proven that the most relevant and those that have theoretical and practical value are the following strategic directions of doctrinal developments on the specified research issues, namely: substantiation of the need to enshrine in the Constitution of Ukraine the legal institution of legal liability for its violation and non-compliance in any form, which is emphasized in their decisions by the European Court of Human Rights (ECHR) and the Constitutional Court of Ukraine; development of a draft law "On the Constitutional Court of Ukraine", the basis of which should be a new procedure for selecting judges (through direct suffrage of citizens) and a 5-year term of office for judges, which will make it impossible for any branch of state power, political force, or certain legal entities or individuals to influence both an individual judge and the Constitutional Court of Ukraine as a whole; derivation and formulation of a new procedure for the adoption by the Verkhovna Rada of Ukraine of draft laws submitted by the relevant subjects of legislative initiative (Article 93 of the Constitution of Ukraine), which in turn provides for the amendment of the Law of Ukraine "On the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine" (before their adoption and registration, draft laws are submitted to the Constitutional Court of Ukraine to establish compliance with the principle of the rule of law and the Constitution of Ukraine as a whole), as well as granting the Constitutional Court of Ukraine new powers aimed at preventing violations of the norms of the Fundamental Law (in particular, this is how the work of the Constitutional Court in France is structured); development of an effective mechanism for ensuring the correlation of the norms of the Constitution of Ukraine with the relevant provisions of international legal acts, which, based on the requirements of Part 1 of Article 9 of the Fundamental Law, have become part of national legislation, with

strict compliance with Part 2 of Article 9, which stipulates that the conclusion of international treaties that contradict it is possible only after amendments to the Constitution, and this, in turn, also provides for the amendment of the Law of Ukraine "On International Treaties", the ineffectiveness of which has been proven in the conditions of martial law in our state, as well as in the UN and other international institutions; deriving the features of compliance with the principle of the rule of law in a separate region of Ukraine, on the territory of which war crimes were committed by the aggressor state (on the example of Bucha and Irpin).

Keywords: *theoretical and applied principles; principle of the rule of law; legal responsibility; subjects of legislative initiative; judiciary; draft law; justice; international law; European Court of Human Rights.*